TAHDITA MA' ARISTOTILE FUQ IT-TRAGEDIJA

Maħsuba minn Ġ. Aquilina

Aristotile: Il-ħsieb tiegħek bħal kalamita ġibidni lejk minn ġod-dinja ta' l-erwieħ u arani hawn fejnek biex inwieġeb għall-mistoqsijiet tiegħek.

Josephus: Imma, ngħid jien, kif stajt ġbidtek fejni mid-dinja ta' l-erwieħ jekk jiena lanqas ma nafek?

Aristotile: Ma tafx wiċċi. Imma qalbi u moħħi tafhom ħafna. Int taf kif naħsibha jiena, u qabel ġejt hawn fejnek int kont qed taħseb f'dak li ktibt jien ...

Josephus: Ma nagħmlux li int...

Aristot: Jiena hu Aristotile, id-dixxiplu ta' l-għaref Platun ...

Josephus: Ja għaref tal-għorrief, mela inti ruħ, ruħ dak il-filosofu li l-għerf tiegħu libbes il-għerf ta' San Tumas, li għamel Nisranija l-filosofija tiegħek ... dak l-għaref li studja taħt Platun u ilu nieqes mid-dinja aktar minn elf u sitt mitt sena ... ġieħ u kobor tal-Greċja? ... Imma, ngħid jiena, x'għamilt biex qlajtek minn fost l-erwieħ u ġibtek hawn fejni?

Aristot: Inti qrajt it-trattat tiegħi fuq sengħet il-kitba, u f'qalbek ftaħt djalogu bejnek u bejni, kollox ġo moħħok, tistaqsi u twieġeb int għal-ija ... sa ma ħassejt ħierġa minnek ħerqa hekk kbira li ġibditni minn fejn kont u niżżlitni fejnek.

Josephus: X'qawwa fuq il-wisa' wiż-żmien għandu mela l-ħsieb biex laħqek u wasal fejnek wara dawn is-sekoli kollha ... U issa fejn int? ... Qiegħed fl-art, f'din id-dinja bħali?

Aristot: Le, Josephus, jiena qiegħed f'moħħok. Żmien u wisa' ma humiex realtajiet li ma jitbiddlux. Huma biss impressjonijiet li jitbiddlu mat-tibdil li ġġarrab il-personalita tal-bniedem. Imma ħallina minn dan, Josephus, għax ma rridx narġa' naqbad il-filosofija li ktibt fuqha meta kont għadni fl-aqwa ta' moħħi f'Atene ... Nitħaddtu fuq dak li ftit ilu kont qed taħseb ... Arġa' aqbad il-ktieb tiegħi u saqsini dak li tixtieq taf ...

Josephus: Niżżik ħajr, Aristotile ... l-egħref bniedem tad-dinja. Int, naħ-

seb, taf ukoll li jien inħobb ħafna l-letteratura u l-palk. Għoġobni ħafna dak li ktibt fuq it-Traġedja ... Imma, ngħid is-sewwa, kieku tħaffifli l-kliem wil-ħsibijiet li fissirt naħseb li nżomm iżjed f'moħħi dak li ridt tgħallimna ...

ARISTOT: Bil-qalb kollha. Saqsini ...

JOSEPHUS: L-ewwel ma rrid insaqsik hu "kif bdiet it-traġedja fost il-Griegi ..." Jiena ammiratur kbir ta' Eskilu, Sofokle u Ewripide.

ARISTOT: Meta niftakar f'Atene, il-belt tal-Ġenju ta' pajjiżi u żmieni inħoss il-ħlewwa ta' tifkiriet l-aktar sbieħ ... Imma dak kien fi żmien u f'wisa' ieħor ... kienet impressjoni tal-moħħ ... realtà li għaddiet bħal ħolma ... Imma l-aħjar inwieġeb minnufih għall-mistoqsijiet tiegħek biex ma nħallix it-tifkiriet ta' l-imgħoddi jagħilbuni wara daqshekk snin ... Int taf bil-Grieg? ...

JOSEPHUS: Nistħi ngħid li l-Università ta' Malta fi żmieni ma kellhiex katedra tal-Grieg ...

ARISTOT: Kif, damu daqshekk barbari wlied il-Gżira li laqgħet fiha lil Telemaku? ... Trid taf kif bdiet it-traġedja fost il-Griegi? Ismagħni. L-ewwelnett la saqsejtni kif bdiet it-Traġedja fost il-Griegi taf li l-Greċja hija l-benniena ta' din l-għamla ta'kitba? Saqsejtek tafx bil-Grieg għax il-kelma traġedja hija mibnija minn żewġ kelmiet li flimkien ifissru kif bdiet din l-għamla ta' kitba fostna. Iż-żewġ kelmiet huma *Tragos* li tfisser "mogħża" u *ode* li tfisser "għanja" – it-tnejn flimkien ifissru "L-Għanja tal-Mogħża".

JOSEPHUS: L-Għanja tal-mogħża? U x'jidħlu l-mogħoż fit-traġedja?

ARISTOT: Jidħlu ħafna – il-mogħoż tinsiex taw isimhom lil din il-għamla ta' kitba drammatika. Ara kif: Fost l-allat, il-Griegi kellhom wieħed jismu Bakku, alla ta' l-inbid u tal-kotor, bin Żews, minn martu Semele, bint Kadmus, sultan ta' Tebe. Fil-festa tiegħu l-Griegi l-qodma kienu joqtlulu mogħża bħala sagrificcju u mbagħad il-qassisin wil-miġemgħa ta' nies kienu jinfexxu jgħannu għana sabiħ (*ode*) bħala tifħir lil Bakku li kien magħruf bl-isem ta' Dijonisju. Qed tara issa kif il-kelma Traġedja ġejja minn żewġ kelmiet li it-tnejn flimkien ifissru "Għanjet il-Mogħża?"

JOSEPHUS: Haġa li qatt ma għaddiet minn moħħi ... U mbagħad?

ARISTOT: Il-qassisin wil-miġemgħa lkoll ikantaw flimkien jew qatgħa qatgħa jwieġbu lil xulxin, kienu l-bidu ta' dawk il-kori li taqraw fit-traġedji Griegi.

JOSEPHUS: Mela nistgħu ngħidu wkoll li l-kori kienu l-ġebel li fuqhom inbniet it-Traġedja l-Qadima?

ARISTOT: Qed tgħid sewwa għax hekk hu. Il-kant tal-qassisin u tal-miġemgħa kien l-ewwel xejra tal-kori, wil-kori kienu mbagħad l-ewwel sisien tat-Traġedja ...

JOSEPHUS: Dawn il-kori jagħmlu effett sabiħ. Nista' naħseb x'idea ta' ġmiel u kobor kienu joħolqu fil-moħħ ta' dawk li kienu qed jaraw it-traġedja.

ARISTOT: Il-kori kienu jgħinuhom jifhmu iżjed il-ġrajja, l-aktar l-element soprannaturali jonkella xi ġrajja li kienet issir 'il bogħod mix-xena ...

JOSEPHUS: Hekk hu. Imma naqbel imbagħad, li l-kori ma kinux għadhom igħoddu iżjed għat-traġedja kif nafuha aħna llum. Taf int, id-drammi tagħna llum jinqasmu f'atti; dari f'ħames atti, illum fi tlieta jew erba' atti, u f'att wieħed ukoll.

ARISTOT: Qed tgħid sewwa. Imma jibqa' minnu li l-kori kienu jaqblu mad-dramm Grieg. Kienu l-parti l-aktar sublimi tad-dramm, megħjuna mid-daqq ta' strumenti li ħlewwithom kienet issebbaħ il-ġrajja u l-iżvilupp tagħhom.

JOSEPHUS: Qed niftakar li għalkemm il-mużika bħall-kori spiċċat mid-dramm modern, il-mużika għad għandha post importanti fid-drammi li jsiru fit-*talkies* – dawk it-teatri li jaħdmu x-xeni ħajjin bl-għajnuna tal-fotografija. Meta naraw film, il-ġrajja nisimgħuha l-ħin kollu akkompanjata bil-mużika. Imma fid-dramm il-kor wil-mużika jtellfu. Mhux hekk?

ARISTOT: Itellfu kif qed tgħid int, għax id-dramm Grieg ma kienx jinqasam f'atti bħad-dramm tal-lum. Kien jibqa' sejjer u flok l-atti wix-xeni maqsuma bl-inżul tal-purtiera kif tagħmlu intom, il-ġrajja tad-dramm Grieg kienet tinqasam bil-kori – kor bejn ġrajja u oħra, kori u mużika.

JOSEPHUS: Kos, qed naħseb li flok tlifna l-kor għal kollox stajna żammejnieh għall-intervalli. Kien iserraħ lill-udjenza u joħloq effett poetiku qawwi.

ARISTOT: Dak li qed tgħid kien ikun igħodd għal drammi serji li b'xi mod kienu jixbhu lil tagħna – *King Lear* u *Macbeth* jew *Julius Ceasar* ta' Shakespeare, biex niftehmu, – imma mhux għal drammi li fihom jidħlu nies ordinarji – nies u ġrajjiet mill-ħajja ta' kuljum. Taf int, it-traġiku Grieg kien ifittex il-majestà sew tas-suġġett kemm tat-trattament.

JOSEPHUS: Qed ngħid sewwa ħafna. Kien hemm kittieba moderni bħal Shelley, Matthew Arnold u Swinburne li ipprovaw iqajjmu l-majestà tal-kor Grieg. Imma l-mentalità tan-nies tbiddlet wil-kor Grieg ma rnexxiex. Forma ta' kor Grieg modernizzat, biex ngħid hekk, daħħal T.S. Eliot fil-*Family Reunion*. Imma l-atmosfera estetika hija wisq diversa minn dik tal-kor Grieg.

ARISTOT: Naqbel ma' dak li qed tgħid.

JOSEPHUS: Imbarra l-kori kien hemm xi żviluppi oħra fid-dramm Grieg?

ARISTOT: Imbarra l-kori li kienu jinqasmu fi *Strofi* u *Antistrofi* kien hemm wkoll bejn kor u ieħor ir-reċitazzjoni ta' versi poetiċi.

JOSEPHUS: Idea tajba ... Nistħajjel dawn il-versi kienu jserrħu lill-kantanti u kienu jehdew iżjed is-semmiegħa ... Min daħħal dan l-użu?

ARISTOT: Daħħlu Thespis li għex għall-ħabta tas-seklu sitta qabel Kristu, u, mela, xi tlitt sekoli qabli. Thespis nistgħu nqisuh il-Fundatur tad-Dramm Grieg. Kien hu wkoll li barra li daħħal ir-reċta tal-versi invinta maskra tal-għażel biex l-attur kien ikun jista' jaħdem aktar minn parti waħda; invinta l-prologu wid-djalogu u, nistgħu ngħidu wkoll li invinta l-ewwel forma ta' palk – primitiv kemm trid, l-aktar għaż-żmenijiet tagħkom, imma dejjem bidu ...

JOSEPHUS: X'għamel mela?

ARISTOT: Lill-attur biex ikun jista' jidher fl-istess għoli mal-kor, għamillu mejda li kien jitla' fuqha. Din il-mejda biż-żmien ħolqot l-idea tal-palk ... Ħamsin sena wara, Eskilu daħħal it-taħdit bejn tnejn min-nies, bejn żewġ atturi, u ħariġhom fuq il-palk biex jgħidu xi storja, xi ġrajja jew iżidu xi għanja ... F'idejn Sofokle u Ewripide d-dramm Grieg ħa forma iżjed regulari ... fid-dinja wieħed jibni fuq l-ieħor ...

JOSEPHUS: Xi kemm wara Eskilu għexu Sofokle u Ewripide?

ARISTOT: Tidher li fi żmienek l-Università ta' Malta ma kellhiex katedra tal-Grieg Klassiku ...

JOSEPHUS: Jaħasra għandek raġun tistagħġeb, imma mhux ħtija tiegħi ... għall-anqas issa għandna katedra ... fl-aħħar kollox jasal ...

ARISTOT: Tajjeb. Ħallini ngħidlek mela. Sofokle twieled fis-sena 495 qabel Kristu, miet fis-sena 405, jiġifieri ta' 90 sena. Jaħasra mill-130 dramm li kiteb, waslulkom biss sebgħa – l-oħrajn intilfu. Ewripide twieled fis-sena 480 qabel Kristu u miet fis-sena 406, jiġifieri ta' 74

sena. Kiteb madwar 90 dramm u minnhom baqgħu jeżistu 18. Għal fejn Sofokle, mar aħjar maż-żmien.

JOSEPHUS: Tal-għaġeb dawn id-dramatisti Griegi. William Shakespeare kbir, imma għal fejn il-Griegi l-għadd tad-drammi tiegħu huwa wisq żgħir. B'kollox kiteb 37 dramm. Igħaddi lill-Griegi mhux fl-istil u lanqas fil-kobor imma fil-għadd ta' xogħlijiet id-dramatist Spanjol Lopez de Vega. Dan kiteb madwar 2,000 dramm, li minnhom fadlilna 430 wieħed imbarra 50 autos, jiġifieri drammi reliġjużi. Ma kitibx daqsu imma kiteb ħafna wkoll Calderon De La Barca li mid-drammi li kiteb fadlilna 118-il wieħed, imbarra 72 dramm reliġjuż.

ARISTOT: Jiena wkoll nistagħġeb bil-kwantità ta' drammi li sabu żmien jiktbu dawn iż-żewġ Spanjoli. Imma ma nkunx qed niftaħar iżżejjed b'pajjiżi jekk ngħidlek li għall-kobor tal-Arti Drammatika ħadd minnhom ma jgħaddi lill-Griegi. Shakespeare biss jersaq sewwa lejhom fl-oriġinalità u s-saħħa tat-trattament tal-karattri għalkemm, imbagħad, huwa teknikament ħafna inferjuri għalihom. Imma ħallina minn dawn il-paraguni għax naħseb li hekk kif fi żmieni kulħadd kien iħoss għal pajjiżu, għandu raġun jew le, id-dinja wara das-snin kollha baqgħet xorta.

JOSEPHUS: Qed tgħid sewwa, Aristotile. Imma ngħid għalija jiena lilek inżommok hekk fil-għoli fejn in-nies ta' dari u tal-lum li jiena ma niddubitax mis-sewwa ta' dak li tgħidli ...

ARISTOT: Sa issa għedtlek kif it-traġedja bdiet mir-reliġjon ta' Bakku wilkori mill-għana ta' qima li kienu jagħtuh il-qassisin tiegħu wil-miġemgħa li kienu jħobbuh. U għedtlek ukoll kif Thespis kien l-ewwel Grieg li ħoloq l-idea ta' Palk. Issa hemm xi ħaġa oħra li tridni ngħidlek?

JOSEPHUS: Ja għaref, jekk ma ndejjqekx xtaqtek tħallini nistaqsik xi ħaġa li ġietni f'moħħi jiena u naqra t-trattat tiegħek fuq it-traġedja. Tgħid kemm-il darba li t-traġedja hija imitazzjoni. Anzi tgħid li l-poeżija kollha hija imitazzjoni. X'għandna nifhmu b'din il-kelma?

ARISTOT: Jiena ktibt li l-poeżija epika, it-traġedja, il-kummiedja, idditirambi huma lkoll imitazzjonijiet diversi minn xulxin fil-mezz, fl-oġġett wil-manjiera kif ifissru din l-imitazzjoni.

JOSEPHUS: Niftakarha din id-distinzjoni li għamilt. Mingħalija fil-bidu, qisu fid-dħul tat-trattat.

ARISTOT: Hekk hu. Ftit 'il quddiem jiena ktibt hekk: "Il-bniedem ikun għadu tarbija meta jħoss li għandu jimita. U jingħaref minn fost l-

annimali kollha sew sew għax huwa l-aktar li jimita u minn din l-imitazzjoni jibda t-tagħlim tiegħu. Hekk ukoll kulħadd jieħu gost jara imitazzjoni ta' xi ħaġa. Aħna dan narawh mill-pjaċir li nħossu meta nħarsu lejn xogħlijiet ta' l-arti imitativa, għaliex dawn l-oġġetti aħna nikkontemplawhom bil-pjaċir, u aktar ma hu kbir il-pjaċir aktar hija l-imitazzjoni, ħwejjeġ li kieku kienu tassew kieku konna nistmerruhom; bħalma huma l-figuri tal-bhejjem l-aktar baxxi u ta' min jistkerrahhom, iġsma u ħwejjeġ oħra bħal dawn".

JOSEPHUS: Imma dan li qed tgħid jiġġustifika biss l-imitazzjoni li ssebbaħ dak li hu ikreh. Bħalma għedt int sewwa ħafna, kieku kellna raraw ġisem mejjet b'għajnejna, konna nistkerruh, imma meta narawh fil-bronż jew l-irħam, kif naraw f'San Ġwann, aħna nieħdu gost. Sa hawn nifhem, Imma kif tidħol l-imitazzjoni meta l-ħaġa li timita ġa hija minnha nfisha sabiħa — ngħidu aħna mara żagħżugħa, mibnija tajjeb, jonkella raġel f'saħħtu mibrum u qawwi? Bħal issa qed niftakar fl-istatwa ta' l-irħam ta' Afrodite ta' Melos, u l-istatwa tal-bronż Doryphorus, ir-raġel tal-lanza ta' Poliċejtu. Iż-żewġ statwi Griegi jirrappreżentaw, għandi naħseb, mara u raġel li ma kinux sbieħ daqs kemm jidhru fl-imitazzjoni tagħhom imma li kienu sbieħ ukoll, mara u raġel tad-demm wil-laħam li kont tieħu gost tarahom.

ARISTOT: Sewwa qed tgħid, Josephus. Kull arti tagħmel xi ħaġa iżjed milli timita. Barra li timita tipprova tressaq l-imitazzjoni lejn l-ideal — tkabbar u ssebbaħ. U għandna eżempju ta' dan mhux biss fl-iskultura mnejn semmejtli żewġ eżempji tajbin ħafna imma wkoll fit-traġedja.

JOSEPHUS: Kellemni fuq it-traġedja biex nerġgħu lura mnejn bdejna.

ARISTOT: Tabilħaqq, aħna sa issa ma ħriġniex barra mis-suġġett għax l-imitazzjoni hija l-bażi ta' kull espressjoni artistika — ta' l-iskultura, tal-poeżija, tat-Traġedja, tal-Kummiedja, ta' dak kollu li n-nies isejħu "Arti". Jekk tieħu Oedipus fit-traġedja ta' Sofokle int tara li Oedipus sata' kien l-imitazzjoni ta' bniedem bħali u bħalek, imma kif jidher fid-dramm il-karattru dramatizzat tiegħu jaqtgħu fil-għoli fuqna l-bnedmin ordinarji . . . jikber, isir qisu ġgant. L-istatura tiegħu togħla — issir moralment akbar u aqwa. Il-personalità tiegħu dramatizzata tagħżlu mill-personalità ordinarja. Minn dak inhar 'l hawn, ħafna dramatisti ħolqu karattri li bħal dawk tad-dramatisti Griegi huma, biex ingħid hekk, imitazzjoni sublimata tal-mudell ordinarju. Ara tiftakarx xi tnejn.

JOSEPHUS: Qed niftakar f'*King Lear* u *Macbeth* ta' William Shakespeare; u f'*Julius Caesar* tiegħu wkoll; f'*Attilio Regolo* ta' Metastasio u *Saul* ta'

Alfieri.

ARISTOT: Ma hemmx għalfejn issemmi iżjed. Qed tara kif il-prinċipji tat-trattat tiegħi baqgħu sħaħ wara mijiet ta' snin?

JOSEPHUS: Qed nara. Imma hemm ħaġa li aħjar nitħaddtuha issa. Għaliex it-Traġedji Griegi kienu jagħżlu l-protagonisti tagħhom minn fost is-slaten u l-allat biss? Il-bniedem mhux magħruf, il-bniedem komuni qatt ma nsibuh protagonist ta' ġrajjiet drammatiċi. Tgħid għaliex il-bniedem komuni kien żgħir wisq f'għajnejn l-aristokrazija Griega?

ARISTOT: Xi ftit mis-sewwa f'dak li qed tgħid hemm. Imma l-akbar raġuni kienet li għall-Griegi l-ħajja kienet ħaġa misterjuża maħkuma minn setgħat moħbija, is-setgħat ta' l-allat li kienu jħobbu, igħinu, jobogħdu jew ifixklu l-bniedem kif jidhrilhom. Minħabba f'hekk il-bnedmin, l-umanità rappreżentata fil-persuna tal-mexxejja tagħha, kienu jidhru qishom imħabblin ġox-xibka ta' l-allat bla qalb u l-aqwa dramm tal-ħajja kienet mela l-ġlieda tal-bniedem mad-destin. Ftakar xi ġralu Oedipus. Tafha l-ġrajja tiegħu?

JOSEPHUS: Mhux wisq. Għidhieli.

ARISTOT: Fil-qosor għas-saħħa ta' l-argument: Din hi l-ġrajja ta' swied il-qalb ta' Oedipus, iben Laius, sultan ta' Tebe, u Jokasta, bint Kreon, is-sultan ta' Korint. Meta twelidlu t-tifel, Laius tkexkex jisma' l-Oraklu jħabbarlu li dan ibnu kien għad irid joqtlu. X'għamel Oedipus? Biex ma sseħħx il-profezija tal-waħx ordna li ibnu jiġi mdendel ma' siġra b'fergħa mdaħħla bejn riġlejh. (Oedipus bil-Grieg tfisser "riġlejh minfuħa"). Imma ġara li raħ ragħaj. Dan ġietu ħniena minnu; salvah mill-mewt u rabbieh bħala ibnu. Ġara li meta Oedipus kiber, kellu xi jgħid mas-sultan Laius li hu ma kienx jaf li hu missieru u fil-ġlieda qatlu u hekk seħħet il-profezija tal-Oraklu. Mhux biss, Oedipus innamra mal-mara ta' Laius, ma kienx jaf min kienet, iżżewwiġha u kellu żewġ subien minnha, Polineċe u Eteokle, u żewġt ibniet Ismene u Antigone. Ġara li biż-żmien Oedipus sar jaf x'kien ġralu u daqs kemm tkexkex qala' għajnejh minn ħofrithom biex lanqas jara l-frott ta' dnubu, u Jokasta malli saret taf bil-logħba kerha tad-destin tgħallqet. Dan hu s-suġġett ta' wieħed mill-aqwa drammi ta' Sofokle — dramm li jqajjem il-biża' ta' l-allat wil-mogħdrija tan-nies magħfusa mid-destin agħma.

JOSEPHUS: Ġrajja kerha tassew, ġrajja li, kif għedtli, turi kemm il-Griegi moħħhom kien imħabbat bil-qawwa tad-Destin fuq il-mixja ta' ħajjithom.

ARISTOT: Titwettaq f'din il-fehma jekk taqra l-opri l-oħra tat-Traġiċi

Griegi. Intom illum wara aktar minn elf sena ma tifhmuniex biżżejjed. Ir-reliġjon tagħkom hija mwaqqfa fuq il-qima ta' Alla li daqs kemm ħabb il-bnedmin sar bħalhom u ħalla lill-istess bnedmin joqtluh għall-fidwa tagħhom. L-allat tagħna mhux biss ma kinux imutu għall-imħabba tal-Bniedem imma kienu jitolbu minn għandu s-sagrifiċċju ta' ħajtu u ta' uliedu. Biżżejjed insemmilkom il-ġrajja ta' l-imsejkna Ifiġenja, bint Agamennon u Clytemnestra.

JOSEPHUS: Għidhieli.

ARISTOT: Il-Griegi huma u sejrin lejn Trojja biex jiggwerraw nefħilhom riħ ħażin li tefagħhom lura u kien ser itellifhom il-gwerra. X'jagħmlu? Jew iberrdu l-qilla tal-allat inkella jitilfu. Biex l-allat jistrieħu kien hemm bżonn li Agamennon jissagrifiika lil bintu Ifiġenja — tmut maqtula bħala debħa lill-alla tal-kaċċa Dijana. Ġara imma li waqt li l-qassis kien lest u ser iniżżel ix-xafra tas-sikkina fuq għonqha, Ifiġenja għabet u ma raha ħadd iżjed. X'ġara? Dijana qabditha u ħaditha f'Tauris biex toħdilha ħsieb it-tempju tagħha. Hawnhekk Ifiġenja kellha d-dmir li tis-sagrifika, toqtol kull straniġier li jirfes f'din l-art. Darba waħda f'din l-art niżlu żewġ straniġieri — Orestes u Pylades. Xħin Ifiġenja saret taf li Orestes kien ħuha, tistgħu taħsbu x'ħasset. Ftehmet magħhom li jaħarbu lkoll flimkien u jġorru magħhom l-istatwa ta' Dijana qalila kif kien qallhom jagħmlu l-oraklu. U hekk għamlu.

JOSEPHUS: Ġrajja li tbażża' w tkexkex.

ARISTOT: Qed tgħid sewwa. U issa tara għaliex it-traġiċi Griegi moħħhom kien iħabbat fuq is-suġġett ta' l-allat wid-destin tal-bniedem imħabbat minnhom.

JOSEPHUS: Qed nifhem ... Żmenijiet oħra, nies oħra, sentimenti oħra. Madankollu aħna n-nies tal-lum għadna nħossu xi ftit mill-biża' ta' dawk il-ġrajjiet dramatizzati ...

ARISTOT: Il-ġrajja ta' Ifiġenja nebbħet id-dramm ta' Eskilu, Sofokle u Ewripide ...

JOSEPHUS: Qed niftakar li fid-drammi Griegi l-imħabba bejn mara u raġel qajla, biex ma ngħidx qatt, ma tieħu l-importanza prinċipali li għandha f'ħafna drammi moderni. Dan għaliex?

ARISTOT: Tnejn huma r-raġunijiet. L-ewwelnett il-Griegi pagani qatt ma kellhom il-kunfidenza li għandkom intom l-Insara man-nisa; il-mara wir-raġel ma kinux jitħalltu ma' xulxin daqskom, tant li l-parti ta' mara

fuq il-palk kien jagħmilha raġel- ir-raġuni l-oħra hi, kif għedtlek, li moħħ il-Griegi kien il-ħin kollu mħabbat bir-relazzjonijiet li kien jaħseb li jorbtu l-bniedem ma' l-allat – l-allat li għalih kienu d-destin ta' l-umanità, wid-destin li jiġbed lit-traġiċi Griegi għax kienu jaraw fih possibilitajiet drammatiċi kbar.

JOSEPHUS: Żewġ raġunijiet li jikkonvinċuni. Issa għidli, it-Teatru għall-pubbliku Grieg kien ta' pjaċir jew ta' biża'?

ARISTOT: Kien ta' pjaċir u kien ta' biża'. Kien ta' pjaċir għax fid-dinja Griega ta' dak iż-żmien it-Teatru kien l-aqwa divertiment pubbliku u l-aqwa skola għal nies ta' gost raffinat. It-Teatri li konna nibnu aħna għall-berraħ kienu jesgħu l-eluf... Dan tista' tarah minn dawk li fadal...

JOSEPHUS: Jiena rajt dak ta' Sirakuża fejn ta' kull sena jsiru drammi Griegi bit-Taljan li jmorru għalihom eluf ta' nies mid-dinja kollha...

ARISTOT: Kien ukoll ta' biża'. Il-biża' jiġbed lill-bniedem li jħobb is-sensazzjonijiet kurjużi – iħobb jistenna x'ġej, l-aqwa tal-ġrajja li tħoll l-inċidenti kollha u tikkonċentrahom fuq is-suġġett prinċipali ... Dak li aħna nsejħu *climax*.

JOSEPHUS: Qed tgħid sewwa ħafna, Aristotile, għaliex it-terroriżmu, il-biża', il-waħx baqa' wieħed mill-elementi l-aktar qawwijin tad-dramm modern; irrid ngħid tad-drammi li nkitbu minn żmienek il hawn. Shakespeare stess inqeda bil-biża' bħala element biex jiddramatizza ġrajjiet misterjużi. Missier Hamlet maqtul minn ħuh li wara żżewweġ lil ommu...

ARISTOT: Stil ta' traġedja Griega...

JOSEPHUS: Iqum mill-qabar u jitlob lil ibnu Hamlet li jivvendika l-mewt tiegħu...

ARISTOT: Dramm li sata' nkiteb minn traġiku Grieg. F'dan id-dramm l-element soprannaturali huwa forma modifikata tad-destin Grieg...

JOSEPHUS: Haġ'oħra. Int ħallejt miktub li t-traġedja tnaddaf il-passjonijiet tagħna bil-Mogħdrija u bil-Biża'. Ngħidlek is-sewwa ma fhimtx sewwa x'ridt tgħid.

ARISTOT: Ma intix waħdek li ma stajtx tifhem x'ridt ngħid sewwa. Imma jien ma nafx għax dak li għedt ma ftehimx tajjeb. Halli nfissirlek x' irrid ngħid. Aħna l-bnedmin maqbudin f'taħbila ħarxa ta' passjonijiet mhux kollha sbieħ jew tajba, mhux dejjem nagħmlu s-sewwa u lanqas ma nagħdru dejjem lil min jinħaqar. Hafna drabi s-sentimenti tagħna

huma mħawdin bħall-ħjut ta' kobba mħabbla. Il-passjonijiet jagħmmxu l-bniedem. Issa innota li meta int taqra jew aħjar tara fuq il-palk, in-nobiltà tal-karattru tal-protagonista, għall-anqas għal dak il-ħin int tħoss is-sentimenti tiegħek jitnaddfu minn dak kollu li hu vulgari. Għal dak il-ħin inti tissieħeb mal-protagonist u taqsam miegħu l-ġlieda għall-ideal li jitħabat u jbati għalih hu. Innota wkoll li meta inti tara l-protagonist, bniedem virtuż jinħaqar għal xejn b'xejn, flok tiskerraħ it-tbatija tiegħu, int tixgħel bil-qilla għall-inġustizzja u tħobb iżjed il-ġustizzja li mħabba n-nuqqas tagħha tara l-protagonista qed ibati. U hekk il-biża' wil-mogħdrija flimkien inaddfu l-passjonijiet tal-bniedem minn kulma hu vulgari.

JOSEPHUS: Issa qed nifhmek. Tabilħaqq, meta jiena nara xi traġedja u nara l-bniedem ġust jinħaqar, il-biża' tal-ġustizzja wil-mogħdrija tal-vittma ta' l-inġustizzja jnisslu fija sentimenti l-aktar nobbli.

ARISTOT: Dik it-tindifa tissejjaħ *catharsis* ... porga tar-ruħ.

JOSEPHUS: Taf li ma fhimtekx, hux?

ARISTOT: *Catharsis* hi kelma Griega li tfisser "tindifa". Għax hekk kif il-ġisem biex jibqa' f'saħħtu jrid jitnaddaf mill-ixkiel li jinġabar fih b'porga, hekk ukoll ir-ruħ biex tibqa' nobbli trid titnaddaf mill-ixkiel tal-passjonijiet li jinġabru fiha b'porga – dil-porga hija t-tindifa tal-passjonijiet li semmejtlek – il-*catharsis* tal-Griegi.

JOSEPHUS: Illum, Aristotile, għallimtni ħafna. Issa qed inħoss moħħi jegħja. Mhux aħjar nistrieħu, nieqfu għall-lum u nerġgħu niltaqgħu darb'oħra biex tfissirli t-teknika tat-traġedja Griega u tgħallimni ħwejjeġ oħra siewja li jiena ma nafx?

ARISTOT: Kif jogħġbok. Neħħi l-ħsieb tat-Traġedja minn moħħok u, arani, jiena ngħib minnufih ... ninħall minn quddiemek bħad-duħħan u narġa' lura lejn is-saltna kbira ta' l-Erwieħ ...

JOSEPHUS: Għandi għeja kbira ddur ma' ġismi. Inħossni qed nintelaq bħal wieħed dieħel f'nagħsa; nħoss moħħi qed jitbattal. Aristotile! ... Aristotile! ... L-ebda tweġiba ... Raġa' lura lejn id-dinja ta' l-erwieħ ...